

Marek Piotrowski

Kolegium Nauczycielskie Warszawa

Zespół Badawczy EWD

Ewaluacyjna funkcja egzaminów zewnętrznych w opiniach nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjów¹

Zamiast wstępu

Jak wielokrotnie wykazywano, przemiany zapoczątkowane w edukacji w 1989 r. były niejednorodne i niestabilne. W wielu przypadkach ich realizację nie poprzedzały żadne, chociażby szcątkowe, badania sprawdzające dość skomplikowane koncepcje przed ich wprowadzaniem w życie [9]. W efekcie popełniono wiele błędów, m.in. do gimnazjalnej podstawy programowej kształcenia ogólnego wprowadzono tak dużo treści (np. z zakresu przedmiotów przyrodniczych), że w opinii wielu nauczycieli podstawa ta jest niewykonalna w obowiązującej siatce godzin. Dodatkowo tworząc w 1999 r. gimnazja, zerwano ciągłość programu wychowawczego szkoły. W stosunku do 12–16-letniej młodzieży (znajdującej się w okresie dojrzewania) możliwości inicjowania i prowadzenie konsekwentnych działań wychowawczych stanęły pod znakiem zapytania. Reformy są przedmiotem badań i dyskusji jednak dopiero *post factum* [10].

Te dwa elementy (zbyt duża ilość treści nauczania w podstawie programowej i wydzielenie 3-letniego gimnazjum) są całkowitym zaprzeczeniem (są wręcz odwróceniem [7]) rozwiązań stosowanych w szkołach podstawowych (PYP IB) i gimnazjach (MYP IB) systemu matury międzynarodowej IB² [5].

W polskiej edukacji, wśród wielu zmieniających się elementów, jedynie egzaminy zewnętrzne wydają się nie podlegać gwałtownym i gruntownym reformom (podobnie jak w systemie IB). Dzięki tej względnej stabilności (obserwowanej względem innych zmiennych czynników) egzaminy zewnętrzne mają szansę zyskać większe zaufanie nauczycieli, tym samym stać się podstawą ewaluacji szkół³. Stąd też z dużym zaciekawieniem przystąpiono do analizy wypowiedzi nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjów dotyczących sprawdzianu po klasie szóstej, egzaminu gimnazjalnego i matury, szczególnie zwracając uwagę na opinie dotyczące ewaluacyjnej funkcji tych egzaminów.

¹ Badania realizowane są w ramach projektu Centralnej Komisji Egzaminacyjnej *Badania dotyczące rozwoju metodologii szacowania wskaźników edukacyjnej wartości dodanej (EWD)*, współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego – Program Operacyjny *Kapitał Ludzki*, Priorytet III *Wysoka jakość systemu oświaty*, Działanie 3.2 *Rozwój systemu egzaminów zewnętrznych*.

² Wbrew obiegowym poglądom, system IB nie jest tylko programem licealnym, lecz również gimnazjalnym, dla szkół podstawowych i przedszkoli. Obejmuje edukację od 3 do 19 roku życia. Był systematycznie tworzony w ciągu 40 lat w drodze powolnych przemian i zbierania doświadczeń w wielu społeczeństwach o różnych tradycjach edukacyjnych i kulturach.

³ Jedynie egzamin maturalny nie jest egzaminem o stałej formie lub chociażby przewidywalnych zmianach.

Analizę prowadzono, poszukując odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy aktualna forma egzaminów zewnętrznych jest akceptowana przez nauczycieli? Jeśli nie, to który egzamin powinien być poprawiony oraz nauczyciele jakich przedmiotów te zmiany postulują?
2. W jakich zakresach, w opiniach nauczycieli, egzaminy zewnętrzne mogą pełnić funkcję ewaluacyjną:
 - a. efektywności szkoły,
 - b. osiągnięć uczniów oraz
 - c. czy egzaminy zewnętrzne wspomagają tworzenie obrazu szkoły, umożliwiając zewnętrzną jej ocenę?

Jako materiał badawczy wykorzystano kwestionariusze ankiet badania podłużnego prowadzonego przez CKE⁴ w 180 szkołach podstawowych i 150 gimnazjach⁵ w 2010 roku.

1. Czy aktualna forma egzaminów zewnętrznych jest akceptowana przez nauczycieli?

Obie ankiety (dla nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjalnych) rozpoczynają się od pytania dotyczącego opinii na temat egzaminów zewnętrznych: sprawdzianu po klasie szóstej, egzaminu gimnazjalnego, jak i matury. Odpowiadając na pytanie: *Co przyniosło polskiej szkole wprowadzenie zewnętrznych egzaminów?*, nauczyciele wybierali jedną z 5 możliwości: *więcej dobrego niż złego, tyle samo dobrego, co złego, więcej złego niż dobrego, trudno powiedzieć* lub *nie odpowiadali na to pytanie*.

W analizie skoncentrowano się na zdecydowanych ocenach nauczycieli (powyżej pokreślonych). W analizie określono, które z egzaminów wzbudzają najwięcej sprzeciwu i u nauczycieli jakich przedmiotów.

1.1. Jak często nauczyciele szkół podstawowych i gimnazjów wyrażali swoje zdecydowane opinie? Czy przeważają zdecydowane opinie pozytywne, czy negatywne?

Takie pytania są standardowymi pytaniami, jakie może zadać sobie dyrektor, pracując z radą pedagogiczną przy formułowaniu np. programu lub misji szkoły [4]. W tych sytuacjach relacja pomiędzy liczbą zdecydowanych opiniami „za” i „przeciw” przesądza często o skuteczności podejmowanych działań, w tym i działań ewaluacyjnych.

Jeżeli egzaminy zewnętrzne mają pełnić rolę ewaluacyjną, to powinny być przez nauczycieli na tyle zaakceptowane, by liczba formułowanych przez nich opinii pozytywnych przewyższała liczbę opinii negatywnych i by tych opinii negatywnych „nie było za dużo”. W koncepcji [1] w edukacji oczekuje się, by jak największa liczba pracowników firmy – szkoły działała na rzecz zmian prowadzących do poprawy jakości pracy.

⁴ www.ewd.edu.pl w zakładce *Badania podłużne*.

⁵ Opis badań znajduje się w referacie: Z. Lisiecka, „Podłużne badania panelowe w szkołach podstawowych i gimnazjach, a rozwój wskaźnika EWD”

Koncepcja TQM miała dotychczas jeden spektakularny sukces w polskiej edukacji. Była nim akcja „Szkoła z klasą”. W akcji tej wzięło udział ponad 6 000 szkół i ponad 100 000 nauczycieli. Jak wykazały szczegółowe badania prowadzone dwa lata później w gimnazjach w miejscowościach poniżej 20 tys., akcja umożliwiała ewaluację placówki i działania, zmierzając do poprawy jakości pracy, o ile liczba jej przeciwników w danej szkole była naprawdę znikoma i kilkakrotnie mniejsza od liczby zwolenników. W przeciwnym przypadku, wyniki ewaluacji początkującej (nawet akceptowane przez większość nauczycieli) były bezużyteczne, bo zbudowany na ich podstawie program poprawy jakości pracy nie mógł być skutecznie wdrażany [6].

Tak więc pytając o funkcję ewaluacyjną egzaminów zewnętrznych, trzeba zapytać najpierw o liczbę ich zwolenników i przeciwników. Zbadano więc:

1. Jak często nauczyciele szkół podstawowych i gimnazjów wyrażali swoje zdecydowane opinie na temat egzaminów zewnętrznych?
 - a. Wśród nauczycieli szkół podstawowych zdecydowane wypowiedzi stanowiły około 40% (32% nauczycieli wypowiadało się zdecydowanie o egzaminie gimnazjalnym, 39% o sprawdzianie i 42% o maturze).
 - b. Wśród nauczycieli gimnazjalnych zdecydowane opinie stanowiły 50%. Również i w tej grupie nauczycieli zdecydowane opinie najczęściej dotyczyły egzaminu maturalnego (ok. 60%). Opinie zdecydowane o egzaminie gimnazjalnym i sprawdzianie stanowiły odpowiednio ok. 50% i 40%.

Z powyższego zestawienia widać, że **opinie zdecydowane zarówno wśród nauczycieli szkół podstawowych, jak i gimnazjów nieznacznie częściej dotyczą egzaminu maturalnego**, częściej niż egzaminu kończącego etap edukacyjny, w którym uczą ci nauczyciele.

Około 39% nauczycieli szkół podstawowych nie wyrażało zdecydowanych opinii o żadnym egzaminie, 25% opiniowało zdecydowanie jeden egzamin. Mniej więcej tyle samo nauczycieli w sposób zdecydowany opiniowało 2 i 3 egzaminy (18%).

3 opinie	2 opinie	1 opinia	brak opinii
18%	18%	25%	39%

Wykres 1. Udział procentowy nauczycieli szkół podstawowych formułujących zdecydowane opinie związane z wprowadzeniem egzaminów zewnętrznych (wprowadzenie egzaminów przyniosło więcej dobrego niż złego lub... więcej złego niż dobrego)

Taka sytuacja, w której 40% respondentów nie jest zdecydowanych, odpowiada standardowi życia politycznego w Polsce. Jednak policzona wprost relacja liczby opinii pozytywnych do negatywnych wynosząca ($R > 2$)⁶ świadczy o wyraźnej akceptacji egzaminów zewnętrznych w środowisku nauczycielskim (co

⁶ W opracowaniu liczono iloraz liczby opinii sprzyjających danemu zdarzeniu do liczby opinii przeciwnych.

w standardach życia politycznego obecnie nie ma precedensu). Przewaga zdecydowanych opinii pozytywnych wśród nauczycieli gimnazjalnych ($R_g = 2,7$) jest większa niż wśród nauczycieli szkół podstawowych ($R_{sp} = 2,1^7$).

1.2. Które egzaminy zewnętrzne posiadają najmniejszą liczbę zwolenników, a które największą?

Pierwszym egzaminem zewnętrznym miała być matura. Jednak na skutek sprzeciwu elektoratu rząd lewicy w 2001 r. wycofał się z tego rozwiązania jako formy obowiązującej wszystkich maturzystów [3].

Nie rezygnowano w tym okresie z wprowadzenia zewnętrznego egzaminu gimnazjalnego. Egzamin gimnazjalny, z pozoru mniej ważny (być może przez to bardziej zaakceptowany przez środowiska nauczycieli), z czasem stał się najważniejszym egzaminem w polskiej edukacji.

Egzamin maturalny dopiero 9 lat później (po pierwszych próbach w 2001 r.), w 2010 roku, osiągnął standard porównywalny z egzaminem gimnazjalnym – jest w nim obowiązkowy jeden przedmiot ścisły - matematyka.

Sprawdzian po klasie 6 ma oddzielną historię. Nie wywoływał dotychczas wiele sporów. Jednak brak sporów wokół sprawdzianu może być przyczyną jego słabości? [8]

Licząc relację R opinii nauczycieli wyrażających aprobatę do opinii wyrażających dezaprobatę, można się przekonać, że wśród nauczycieli szkół podstawowych

- egzaminy: maturalny i gimnazjalny otrzymały ponad 3 razy więcej opinii pozytywnych niż negatywnych;
- sprawdzian po szkole podstawowej wzbudza więcej wątpliwości – liczba zwolenników egzaminu jest tylko o ok. 20% większa od liczby przeciwników.

Podobny wynik otrzymano, badając opinie nauczycieli gimnazjalnych. Wyrażali oni najmniej opinii pozytywnych o sprawdzianie, więcej o egzaminie gimnazjalnym (najwięcej opinii pozytywnych było wyrażanych na temat matury).

Jeśli rezultaty uzyskane przez uczniów podczas sprawdzianu stosowano by do oceny szkoły podstawowej (wykorzystując ewaluacyjną funkcję egzaminu zewnętrznego), to działanie to byłoby nie tylko nieskuteczne, ale i niebezpieczne. Trudno sobie wyobrazić dobrą pracę pracowników firmy, którzy w prawie równym stopniu akceptują wprowadzenie technik pomiaru efektywności ich pracy, jak i uważają, że pomiar ten (niezależnie od dalszej interpretacji wyników) jest zły i przynosi funkcjonowaniu firmy więcej *złego niż dobrego* już w momencie wprowadzenia. Opinie nauczycieli gimnazjalnych o sprawdzianie po szkole podstawowej są podobne, co przesądza o trudnościach w stosowaniu tego egzaminu do ewaluacji.

⁷ Wartość R_x jest wartością ilorazu liczby opinii pozytywnych i liczby opinii negatywnych formułowanych przez nauczycieli szkoły podstawowej lub gimnazjum ($x = sp$ lub $x = g$) o wszystkich trzech egzaminach zewnętrznych (łącznie).

1.3. Czy opinie nauczycieli różnych przedmiotów są podobne?

W dalszej analizie podzielono nauczycieli szkoły podstawowej na 3 grupy:

- I. 51% - edukacji wczesnoszkolnej,
- II. 20% - przedmiotów humanistycznych (języka polskiego i obcego oraz historii)
- III. 29% - przedmiotów matematyczno-przyrodniczych (matematyki, informatyki, przyrody).

Te trzy grupy nauczycieli stanowią 96% badanej próby nauczycieli szkół podstawowych. Najczęściej zdecydowane opinie wypowiadali nauczycieli przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, mniej nauczyciele nauczania początkowego, nieznacznie ostrożniejsi okazali się nauczyciele przedmiotów humanistycznych. Nie można powiedzieć, że któraś z grup nauczycieli unikała zdecydowanych opinii lub któraś z grup wyraźnie częściej formułowała opinie zdecydowane niż inni.

Podobnie jak poprzednio, licząc relację liczby opinii wyrażających aprobatę do tych wyrażających dezaprobatę, można się przekonać, że:

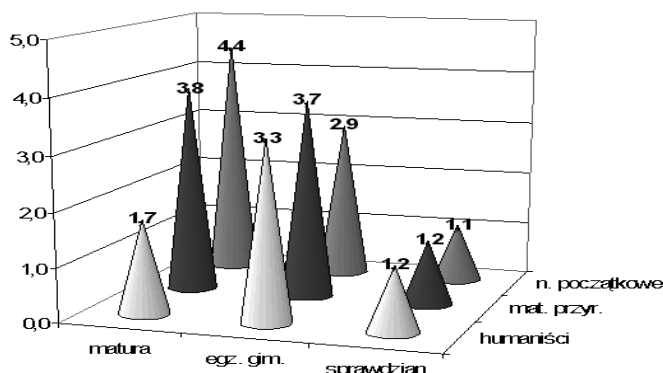
- sprawdzian po szkole podstawowej zyskuje podobną aprobatę (dezaprobatę) zarówno wśród nauczycieli przedmiotów humanistycznych, matematyczno-przyrodniczych i nauczania początkowego;
- egzamin gimnazjalny zyskuje największą aprobatę wśród nauczycieli przedmiotów matematyczno-przyrodniczych i humanistycznych, a najmniejszą wśród nauczycieli nauczania początkowego;
- oceny matury są najbardziej zróżnicowane. Matura wydaje się być w pełni akceptowana przez nauczycieli nauczania początkowego i przedmiotów matematyczno-przyrodniczych (4 razy więcej opinii pozytywnych niż negatywnych). Wywołuje jednak kontrowersje wśród nauczycieli przedmiotów humanistycznych.

Uzyskane wyniki przedstawiono poniżej w postaci wykresu.

Podobną analizę przeprowadzono dla nauczycieli gimnazjum, wśród których rozróżniono trzy grupy nauczycieli:

- przedmiotów matematyczno-przyrodniczych: biologii, chemii, fizyki, informatyki, matematyki;
- przedmiotów humanistycznych: historii, języka polskiego, religii, etyki, sztuki, WOS-u;
- pozostałych przedmiotów: geografii, języków obcych⁸, techniki, wychowania fizycznego.

⁸ Wyróżniając nauczycieli, nie utworzono grupy tych, którzy uczą języka obcego. Egzamin gimnazjalny z języka obcego z uwagi na duże różnice w uzyskiwanych wynikach przez uczniów na wsi i w miastach oraz ze względu na specyfikę systemu nauczania (jest nauczany w znacznym stopniu poza szkołą) wymaga oddzielnej analizy [2].

Wykres 2. Relacja liczby opinii pozytywnych do opinii negatywnych dotyczących trzech typów egzaminów zewnętrznych deklarowanych przez trzy grupy nauczycieli szkół podstawowych: nauczania początkowego, przedmiotów humanistycznych i przedmiotów ścisłych

Dzieląc nauczycieli na powyższe trzy grupy, uzyskano podobne wyniki jak w szkołach podstawowych.

Ta zgodność opinii obu środowisk wyraża oczekiwania nauczycieli co do zmiany w formule sprawdzianu po szkole podstawowej i w części humanistycznej egzaminu maturalnego oraz pewnej korekty części humanistycznej egzaminu gimnazjalnego.

W ankiecie zabrakło pytań szczegółowych dotyczących opinii nauczycieli związanych z propozycjami konkretnych zmian formy egzaminów zewnętrznych. Pojawiały się takie opinie w wolnych wypowiedziach nauczycieli, jednak trudno na podstawie tych jednostkowych sformułowań nabrać przekonania o opiniach środowiska nauczycielskiego jako całości.

2. Ewaluacyjna funkcja egzaminów zewnętrznych efektywności szkoły i osiągnięć uczniów. Możliwość zewnętrznej ewaluacji szkoły na podstawie egzaminów zewnętrznych?

W poniższej części opracowania dokonano analizy możliwości ewaluacyjnej funkcji egzaminów zewnętrznych, badając opinie nauczycieli o 24 stwierdzeniach dotyczących egzaminów.

Podstawą analizy jest koncepcja TQM w edukacji, traktująca szkołę jako instytucję dążącą do zapewnienia wysokiej jakości usług swoim klientom – uczniom. W tym ujęciu wydzielono w zebranych opiniach te, które związane są z ewaluacyjną funkcją egzaminów zewnętrznych następujących obszarów:

- Jakość pracy szkoły
- Osiągnięcia uczniów
- Opinie o szkole.

Powyższe 3 grupy są oczywiście często nierozłączne. Ewaluację, która umożliwi ocenę jakości pracy szkoły, trudno uzyskać niezależnie od ewaluacji osiągnięć uczniów tej placówki. Dodatkowo, ewaluacja jakości pracy szkoły wspomagająca poprawę tej jakości za jakiś czas będzie czynnikiem wspomagającym rozwój uczniów i wpłynie na poprawę wizerunku placówki.

Jednak czasami, w praktyce, zachodzi wyraźna rozłączność celów poszczególnych działań. Dyskutowany dziś w całej Europie (w tym i w Polsce), w Stanach Zjednoczonych, Japonii, Australii... problem kursów i korepetycji (również tych finansowanych przez państwo) mających na celu uzyskanie lepszych wyników w egzaminach zewnętrznych jest działaniem pozytywnym dla uczniów, lecz nie wspomaga rozwoju szkoły i uniemożliwia tworzenie jej rzetelnego obrazu.

24 stwierdzenia „dekretowano” w tych obszarach, z którymi opinie te są najbardziej związane. I tak stwierdzenie: *1. Wyniki sprawdzianu pozwalają na ocenę skuteczności nauczania w szkole, wspomagające zarówno procesy poprawy jakości pracy szkoły, jak i chociaż w pośredni sposób działania zmierzające do rozwoju uczniów, określono jako stwierdzenie wspomagające budowanie rzetelnej opinii o szkole.*

I. Opinie związane z rolą egzaminów zewnętrznych jako utrudniających (wspomagających) poprawę efektywności działania szkoły.

A) Stwierdzenia świadczące o tym, że egzaminy zewnętrzne utrudniają poprawę efektywności działania szkoły, co uniemożliwia wykorzystanie ich wyników w ewaluacji placówki:

- Wynik sprawdzianu jest w dużej mierze przypadkowy.
- Szkoły skupiające najbardziej uzdolnionych uczniów często spoczywają na laurach.
- Szkoły zamieniają ostatnie miesiące nauki w ciągłe przerabianie zadań testowych i niekończący się próbny sprawdzian.
- Nauczyciele pracujący ze słabszymi uczniami odczuwają frustrację wynikającą z niskich wyników swoich uczniów na sprawdzianie.
- Sprawdzian, zamiast skłaniać szkoły do lepszej pracy, napędza rynek korepetycji i różnego typu kursów.
- Nauczyciele pomijają ważne treści programowe nieobecne na sprawdzianie.
- Sprawdzian osłabia autorytet nauczyciela.

B) Stwierdzenia świadczące o tym, że egzaminy zewnętrzne wspomagają poprawę efektywności działania szkoły i dzięki temu mogą być uznane za podstawę ewaluacji szkoły:

- Zadania na sprawdzianie dobrze sprawdzają to, co w edukacji jest najważniejsze.
- Wynik sprawdzianu zależy przede wszystkim od pracy nauczyciela.
- Sprawdzian mobilizuje szkoły do ciągłego wysiłku i doskonalenia metod nauczania.
- Informacje o wynikach szkoły na egzaminie pozwalają lepiej planować działania dydaktyczne.
- Sprawdzian zwiększa zaangażowanie nauczycieli w pracę.

II. Opinie związane z rolą egzaminów zewnętrznych jako utrudniających (wspomagających) rozwój uczniów.

A) Opinie świadczące o tym, że egzaminy zewnętrzne utrudniają rozwój uczniów. Tym samym ich wyniki nie powinny być uznawane za podstawę ewaluacji.

Szkoły pod presją sprawdzianów coraz mniej chętnie przyjmują słabszych uczniów.

Sprawdzian zmniejsza szanse uczniów wywodzących się z biednych rodzin na dostanie się do dobrej szkoły gimnazjalnej.

Sprawdzian osłabia bieżącą motywację uczniów do nauki, skłaniając do uczenia się na ostatnią chwilę.

Wynik sprawdzianu w zbyt dużym stopniu decyduje o dalszych losach szkolnych ucznia.

B) Opinie świadczące o tym, że egzaminy zewnętrzne wspomagają rozwój uczniów i dzięki temu mogą być uznane za podstawę ewaluacji rozwoju uczniów.

- Sprawdzian motywuje uczniów do systematycznej nauki.
- Sprawdzian przygotowuje uczniów do radzenia sobie w trudnych sytuacjach.
- Wynik sprawdzianu jest dobrym kryterium rekrutacji uczniów do szkoły gimnazjalnej.

III. Opinie związane z rolą egzaminów zewnętrznych jako utrudniających.

A) Opinie świadczące o tym, że egzaminy zewnętrzne utrudniają budowanie rzetelnego obrazu szkoły

- Wynik sprawdzianu jest w dużej mierze przypadkowy.
- Ocena pracy szkoły i nauczycieli na podstawie wyników sprawdzianu jest niesprawiedliwa.

B) Opinie świadczące o tym, że egzaminy zewnętrzne wspomagają proces budowania rzetelnego obrazu szkoły i przez to mogą być uznane za podstawę ewaluacji szkoły.

- Jednolity w całym kraju sprawdzian pozwala porównywać osiągnięcia szkolne uczniów.
- Wyniki sprawdzianów pozwalają organom prowadzącym racjonalnie oceniać szkoły.
- Wynik sprawdzianu zależy przede wszystkim od pracy nauczyciela.
- Wyniki sprawdzianu pozwalają na ocenę skuteczności nauczania w szkole.
- Zadania na sprawdzianie dobrze sprawdzają to, co w edukacji jest najważniejsze.

2. 1. Egzaminy zewnętrzne wspomagające budowanie rzetelnego obrazu szkoły?

Analizę rozpoczynamy od twierdzeń świadczących o roli egzaminów zewnętrznych w budowie rzetelnego obrazu szkoły.

- Pierwsze stwierdzenie: 22. *Jednolity w całym kraju sprawdzian pozwala porównywać osiągnięcia szkolne uczniów zyskało aprobatę zdecydowanej większości nauczycieli (trzy razy więcej opinii pozytywnych od negatywnych w każdej z trzech grup nauczycieli).*
- Drugie stwierdzenie: 21. *Wyniki sprawdzianów pozwalają organom prowadzącym racjonalnie oceniać szkoły zyskało dezaprobatę zdecydowanej większości nauczycieli.*

Przykładem takich (pozornie tylko sprzecznych) sądów są opinie nauczycieli przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, którzy opiniują pozytywnie stwierdzenie o możliwości porównania osiągnięć szkolnych uczniów za pomocą egzaminu zewnętrznego (relacja około 4:1), jednak całkowicie się nie zgadzają ze stwierdzeniem o możliwości oceny szkoły za pomocą wyników egzaminów zewnętrznych (odrzucają to stwierdzenie relacją opinii 1:7). Opinie te są zgodne ze szczegółowymi pomiarami osiągnięć matematycznych młodzieży gimnazjalnej prowadzonymi w roku 2008 [8].

- Trzecim stwierdzeniem „zadekretowanym” w tej grupie jest to: 5. *Wynik sprawdzianu zależy przede wszystkim od pracy nauczyciela, z którym się nie zgadza większość respondentów (relacja około 9:1).*
- Czwarte stwierdzenie: 4. *Ocena pracy szkoły i nauczycieli na podstawie wyników sprawdzianu jest niesprawiedliwa, zyskało od 4 do 6 razy więcej opinii aprobujących niż negujących.*

Dodatkowy komentarz dotyczący jakości sprawdzianu

Jak wykazano wcześniej, sprawdzian zyskał najmniejszą aprobatę spośród egzaminów zewnętrznych. Analizując więc opinie dotyczące stwierdzeń zebranych w grupie „egzamin zewnętrzny wspomagający/ utrudniający tworzenie rzetelnego wizerunku szkoły”, znajdujemy również opinie wskazujące na wady tego egzaminu:

- 1. *Wyniki sprawdzianu pozwalają na ocenę skuteczności nauczania w szkole oraz*
- 13. *Zadania na sprawdzianie dobrze sprawdzają to, co w edukacji jest najważniejsze.*

Stwierdzenie te spotkały się dezaprobatą większości nauczycieli oraz

- 16. *Wynik sprawdzianu jest w dużej mierze przypadkowy. Co potwierdziło większość nauczycieli.*

Na podstawie powyżej zaprezentowanych opinii można sformułować tezę dotyczącą możliwości budowania rzetelnego obrazu szkoły za pomocą egzaminów zewnętrznych:

Nauczyciele uważają, że wyniki uzyskiwane przez uczniów, chociaż umożliwią porównanie ich rezultatów, nie mogą jednak być miarą oceny szkoły, ponieważ nie zależą od pracy nauczyciela. Funkcja ewaluacyjna sprawdzianu może być więc wykorzystana, ale jako jeden z elementów. Drugi z czynników

wykorzystywany w ewaluacji powinien być związany z oceną pracy nauczyciela, oceną prowadzoną niezależnie od wyników uczniów.

Sam egzamin ma wady związane ze złym określeniem zakresu zadań i przypadkowością wyników. Funkcja ewaluacyjna sprawdzianu może więc wspomóc tworzenie rzetelnej opinii o szkole, jeśli sprawdzian będzie miał lepiej określony zakres i będzie dawał mniej przypadkowe wyniki (związek między tymi dwoma wadami sprawdzianu wydaje się być istotny).

Niejąko niezależnie od powyższych dwóch sformułowań nauczyciele potwierdzają, że sprawdzian zwiększa zainteresowanie oświatą (choć przewaga liczby opinii akceptujących to stwierdzenie nie jest dużo większa od liczby opinii przeciwnych. O ile więc sprawdzian zostanie na tyle poprawiony, by zyskać pozytywne opinie nauczycieli, to jego funkcja ewaluacyjna będzie mogła być lepiej wykorzystana ze względu na zainteresowanie społeczne, jakie mu towarzyszy. Aktualnie to zainteresowanie społeczne wywołane „wadliwym” sprawdzianem utrudnia budowanie rzetelnego obrazu szkoły.

2.2. Egzaminy zewnętrzne wspomagające rozwój uczniów?

Ewaluacyjna funkcja egzaminu zewnętrznego wykorzystywanego przy ocenie rozwoju uczniów

Podsumowując opinie dotyczące stwierdzeń o ewentualnym wpływie sprawdzianu jako czynnika wspomagającego rozwój uczniów, warto podkreślić, że nauczyciele nie zauważyli, by sprawdzian miał znaczący wpływ na postępowanie uczniów.

- Nie zauważyli, by sprawdzian skłonił uczniów do systematycznej nauki (3. *Sprawdzian motywuje uczniów do systematycznej nauki*). Stwierdzenie odrzucone przez większość opinii nauczycieli klas starszych - R=2.1.
- Wszystkie grupy nauczycieli nie odrzuciły zdecydowanie, ani nie przyjęły zdecydowanie stwierdzenia: 15. *Sprawdzian przygotowuje uczniów do radzenia sobie w trudnych sytuacjach*. Relacja opinii odrzucających to stwierdzenie do opinii akceptujących jest równa tylko 1,2.
- Natomiast zdecydowanie odrzucono sformułowanie 18. *Sprawdzian osłabia bieżącą motywację uczniów do nauki, skłaniając do uczenia się na ostatnią chwilę* 2:1.

Wśród poglądów nauczycieli, za niebezpieczne dla rozwoju uczniów można uznać opinie:

- 6. *Szkoły pod presją sprawdzianów coraz mniej chętnie przyjmują słabszych uczniów, stwierdzenie to było niewiele częściej odrzucane niż akceptowane* R=1,3.
- 12. *Sprawdzian zmniejsza szanse uczniów wywodzących się z biednych rodzin na dostanie się do dobrej szkoły gimnazjalnej. To stwierdzenie było odrzucone tylko przez nauczycieli klas starszych* R=2.

Dodatkowo, nauczyciele szkoły podstawowej wskazują na nieprzydatność sprawdzianu w określaniu dalszej drogi uczniów. Stwierdzenie 19. *Wynik sprawdzianu jest dobrym kryterium rekrutacji uczniów do szkoły gimnazjalnej* odrzuciło większość nauczycieli R = 2,5⁹.

⁹ Ta opinia wymaga komentarza, nie ma na razie w polskim systemie edukacji oficjalnego rozróżnienia na różne typy gimnazjów, więc nie powinno być kryterium przyjmowania uczniów do tych szkół.

Sprawdzian po klasie szóstej spotkał się z bardzo umiarkowaną akceptacją nauczycieli szkoły podstawowej. Według ich opinii nie stymuluje dzieci do rozwoju — nie zmienił postępowania uczniów, by pracowali systematycznie, chociaż przygotowuje ich do dawania sobie rady w różnych sytuacjach.

Powyższe czynniki oczywiście nie uniemożliwiają ewaluacyjnej funkcji sprawdzianu, w przeciwieństwie do stwierdzeń podanych poniżej, które świadczą o tym, że sprawdzian (w mniemaniu nauczycieli) wprowadza zagrożenia dla rozwoju dzieci, utrudniając przyjęcie do szkoły podstawowej uczniom mniej zdolnym (np. z deficytami) i wspomagając dyskryminację społeczną przy przyjmowaniu do gimnazjum. Konsekwencją tak postrzeganych zagrożeń jest akceptacja przez nauczycieli sformułowania o tym, że wyniki sprawdzianu w zbyt dużym stopniu przesądzą o przyszłości dzieci i odrzucenie stwierdzenia, że są dobrym kryterium do rekrutacji do szkoły średniej.

Tak więc wyraźnie formułowane zarzuty, zwłaszcza związane z zagrożeniami społecznymi wywołanymi przez sprawdzian, świadczą o niemożności realizacji funkcji ewaluacyjnej sprawdzianu w ocenie rozwoju dzieci. Zagrożeniom tym nie towarzyszą żadne elementy mogące chociaż w części te zagrożenia równoważyć, np. mobilizacja uczniów do nauki.

Każdy egzamin zewnętrzny wprowadza zagrożenie segregacji oraz kilka innych zagrożeń. Gdy jest dobrym egzaminem, wprowadza jednocześnie stymulacje do działań uczniów i nauczycieli. Jego wyniki mogą pełnić funkcję ewaluacyjną rozwoju dzieci.

Według opinii nauczycieli szkoły podstawowej sprawdzian z uwagi na swoją „niedoskonałość” sprzyja głównie segregacji, tworzeniu barier i jednocześnie nie wspomaga rozwoju uczniów. W aktualnej jego postaci nie powinien więc pełnić roli ewaluacyjnej rozwoju uczniów.

2.3. Egzamin zewnątrzszkolny wspomagające efektywność działania szkoły?

Podsumowując opinie dotyczące stwierdzeń o wpływie sprawdzianu na poprawę efektywności działania szkoły podstawowej, trzeba zauważyć, że nauczyciele z jednej strony zaakceptowali stwierdzenia:

- 17. *Informacje o wynikach szkoły na egzaminie pozwalają lepiej planować działania dydaktyczne.* Wśród nauczycieli przedmiotów matematyczno-przyrodniczych opinię tę podzieliło ponad 3 razy więcej nauczycieli niż jej zaprzeczyło.
- 7. *Sprawdzian mobilizuje szkoły do ciągłego wysiłku i doskonalenia metod nauczania.* oraz
- 24. *Sprawdzian zwiększa zaangażowanie nauczycieli w pracę.*
- Nie zauważyli, by sprawdzian skłonił nauczycieli do zmiany programu (8. *Nauczyciele pomijają ważne treści programowe nieobecne na sprawdzianie.*) Stwierdzenie odrzucone przez zdecydowaną większość nauczycieli klas starszych (mat.-przyr. R=4).
- Nie zauważyli, by 9. *Szkoły skupiające najbardziej uzdolnionych uczniów często spoczywają na laurach.* Sformułowanie odrzucone R=2, podobnie, by
- 23. *Sprawdzian osłabiał autorytet nauczyciela.*

Jednak z drugiej strony nauczyciele zdecydowanie zaakceptowali inne stwierdzenie:

- 11. *Nauczyciele pracujący ze słabszymi uczniami odczuwają frustrację wynikającą z niskich wyników swoich uczniów na sprawdzianie.* R = 6
- *Zaakceptowali stwierdzenie 14. Sprawdzian, zamiast skłaniać szkoły do lepszej pracy, napędza rynek korepetycji i różnego typu kursów. Co wydaje się być dużym zaskoczeniem, przecież stwierdzenie odnosi się do egzaminu po szkole podstawowej, a nie gimnazjum czy liceum.*

Oraz zdecydowanie odrzucili stwierdzenie:

- 5. *Wynik sprawdzianu zależy przede wszystkim od pracy nauczyciela.* R = 10

Dodatkowo stwierdzenie

- 2. *Szkoły zamieniają ostatnie miesiące nauki w ciągle przerabianie zadań testowych i niekończący się próbny sprawdzian* zyskało najwięcej zwolenników wśród nauczycieli nauczania początkowego, mniej wśród nauczycieli przedmiotów matematycznych i jeszcze mniej wśród nauczycieli przedmiotów humanistycznych.

Na podstawie powyższych stwierdzeń można postawić tezę, że efektem wprowadzenia sprawdzianu jest frustracja nauczycieli uczących dzieci słabsze. Wyniki uzyskiwane przez te dzieci, według opinii nauczycieli, nie zależą od pracy nauczycieli.

Dla zrównoważenia tego niewątpliwie negatywnego wpływu sprawdzianu trzeba stwierdzić, że zdaniem nauczycieli, sprawdzian wspomaga poprawę efektywności szkoły. Mobilizuje ich do lepszego planowania działań dydaktycznych, doskonalenia metod pracy, zwiększa zaangażowanie w pracę. Nie wpływa na ich działania destruktywnie, tzn. pod wpływem sprawdzianu nauczyciele nie pomijają ważnych treści, które nie mogą być na sprawdzianie (może dlatego też, że jego zakres nie jest dokładnie określony). Nie sądzą, by szkoły skupiające dobrych uczniów na skutek sprawdzianu osiadły na laurach, ani by sprawdzian osłabił autorytet nauczyciela. Część nauczycieli stwierdza, że ostatnie miesiące nauki w szkole zamieniają w ciągle przerabianie testów, jednak trudno takie postępowanie potępić z racjonalnego punktu widzenia.

W odróżnieniu od opisanych powyżej dwóch obszarów: tworzenie wiarygodnego wizerunku szkoły i rozwój umiejętności uczniów, gdzie sprawdzian nie mógł pełnić ewaluacyjnej roli, to w obszarze rozwoju szkoły rola taka może być pełniona przez sprawdzian. Trudność polega na tym, by dodatkowo w ewaluacji uwzględniać poza wynikami uczniów również inne czynniki będące miarą rozwoju kultury szkoły.

Zgodnie z zaprezentowanymi poglądami nauczycieli szkoły podstawowej sprawdzian po klasie 6 może umożliwić porównanie poziomów osiągnięć uczniów, jednak poziom ten nie może być traktowany jako jedyny czynnik w tworzeniu rzetelnego obrazu szkoły.

Sprawdzian po klasie 6 przez swoją niedoskonałość, na skutek słabej zależności wkładu pracy nauczyciela i osiągniętych przez ucznia wyników oraz na skutek negatywnych czynników związanych z dyskryminacją uczniów nie może pełnić roli ewaluacyjnej. Efektem sprawdzianu mogą być negatywne skutki społeczne związane z tworzeniem sztucznych barier w rozwoju ucznia.

Sprawdzian zewnętrzny może natomiast pełnić rolę ewaluacyjną szkoły, o ile będzie połączony z innymi badaniami związanymi z procesami tworzenia jej kultury.

Bibliografia:

1. Bonstingl J. J. 1995, *Szkoły Jakości Wprowadzenie do Total Quality Management w edukacji*, Wydawnictwo CODN.
2. CKE, *Sprawozdanie Osiągnięcia uczniów kończących gimnazjum w roku 2010*⁹, Warszawa, 2010 <http://www.isp.org.pl/files/2022537370579430001117011249.pdf>.
3. Dolata R., Putkiewicz E., Wilkomirska A., *Reforma egzaminu maturalnego - oceny i rekomendacje*. ISP 202 Warszawa.
4. FULLAN M. *Odpowiedzialne i skuteczne kierowanie szkołą*. Warszawa, Wydaw. Naukowe PWN, 2006.
5. International Baccalaureate Organization 2006 I 2009, *Vade Mecum*, Genewa IBO.
6. Jakubowska M., Piotrowski M. *Obraz kultury szkoły w raportach Szkoły z klasą oraz Czy akcja Szkoła z klasą była szansą poprawy jakości pracy gimnazjów na wsiach i w małych miejscowościach?* (rozprawy doktorskie Uniwersytet Warszawski 2008 i 2009).
7. Piotrowski M., *System międzynarodowej matury jako przykład dobrych praktyk w edukacji*, praca zbiorowa *Zatrzymać najlepszych*. http://www.maturamiedzynarodowa.pl/download/zatrzymac_najlepszych.pdf.
8. Piotrowski M. *Kilka słów o sprawdzianie po VI klasie szkoły podstawowej*, *Edukacja i Dialog*. 2008, nr 4, s. 40-41.
9. Putkiewicz E., Zahorska M. 2001, *Pierwszy rok gimnazjum*, Warszawa Instytut Spraw Publicznych.

Szkoła bez przemocy raporty:

10. *Przemoc i inne problemy w polskiej szkole w opinii rodziców* (Badania rodziców 2009), <http://www.szkoLABezprzemocy.pl/pliki/204-badania-opinii-rodzicow-2009-ostateczne.pdf>
11. *Raport roczny 2009* <http://www.szkoLABezprzemocy.pl/pliki/221-176-raport-roczny-2009.pdf>.